

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2023-64-06>
УДК 930-051:929Багалій]:394.46(091)(470+571)*190/192”

Олена Богдашина

докторка історичних наук, професорка
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Вул. Алчевських, 29, 61002, Харків, Україна
Email: bohdashyna@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8505-5075>

Дмитро Прочкарук

магістр історії, аспірант
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Вул. Алчевських, 29, 61002, Харків, Україна
Email: prockarukdmitro@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8225-2022>

КОМЕМОРАТИВНІ ПРАКТИКИ ІМПЕРСЬКОЇ ДОБИ ТА РАННЬОРАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ НА ПРИКЛАДІ ЮВІЛЕЇВ Д. І. БАГАЛІЯ (СПІЛЬНІ ТА ВІДМІННІ РИСИ)

Як цитувати: Богдашина, О., Прочкарук, Д. Комеморативні практики імперської доби та ранньорадянського періоду на прикладі ювілеїв Д. І. Багалія (спільні та відмінні риси). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, вип. 64, 2023, с. 120-139. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2023-64-06>

How to cite: Bohdashyna, O., Prockaruk, D. Similarities and Differences Between the Imperial and Early Soviet Commemorative Practices (The Case of Dmytro Bahaliy and His Anniversaries). *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History*, no. 64, 2023, p. 120-139. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2023-64-06> (In Ukrainian)

© Богдашина О., Прочкарук Д., 2023

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

У статті проаналізовано кошмеморативні практики на прикладі ювілеїв відомого українського історика, громадського діяча, визначного педагога та організатора науки академіка Д. І. Багалія. Виявлені особливості святкування ювілеїв вченого за часів Російської імперії (1905 та 1910 рр.) та в ранньорадянський період (1927 р.). З'ясовано, що загальною рисою святкування ювілеїв видатного історика стали урочисті заходи (1905, 1910, 1927 рр.) і публікація ювілейних статей, присвячених науковцю (частина з них була надрукована у збірниках 1906, 1912, 1927 та 1929 рр.). Зазначено, що ювілей Д. І. Багалія у 1915 р. та на початку 1920-х рр. взагалі публічно не святкували, що пояснюється як змінами кошмеморативних практик, так і складними реаліями того часу: першою світовою та громадянською війнами, бурхливими політичними процесами, які ознаменувалися революціями та розпадом Російської імперії. За часів Російської імперії було прийнято святкувати річниці початку науково-педагогічної діяльності. У радянський час здебільшого ювілей відзначалися за датою народження. Сімдесятирічний ювілей Д. І. Багалія 1927 р. відрізняється найбільшою кількістю статей про вченого, урочистих засідань та заодок у пресі. Крім того, 1927 р. на його честь було надруковано збірку праць інших науковців, тематично пов'язаних з проблематикою досліджень ювіляра та спогади вченого «Автобіографія: п'ятдесят літ на сторожі української науки». У 1929 р. було опубліковано матеріали святкування 1927 р. Вершиною радянської кошмеморативної діяльності вченого стали рішення уряду Української СРР від 26 листопада 1927 р. про видання зібрання творів академіка, перейменування кафедри історії української культури на честь ученого, виділення приміщення для бібліотеки, яку Дмитро Іванович подарував кафедрі, встановлення іменної пенсії. У 1932 р. річницю масштабно не відзначали з одвох причин: смерть історика в лютому 1932 р. й активна критика (з 1929 р.) його поглядів за аполітизм. Публікацію у 1932 р. кількох ювілейних статей, присвячених вченому, ми розглядаємо як продовження дореволюційної наукової традиції.

Ключові слова: Д. І. Багалій, кошмеморативні практики, політика пам'яті, імперський та радянський періоди, ювілей вченого.

Визначний український історик, організатор освіти й науки, громадський діяч Дмитро Іванович Багалій зробив неабиякий внесок у розвиток вітчизняної освіти, науки, культури. Ще за життя науковця громадськість вшанувала його різноманітну діяльність та творчість. До вивчення ювілеїв учених-істориків як форми кошмеморативних практик звертались Л. І. Буряк (про В. Б. Антоновича) (Buriak 2013,

130–139), С. Г. Іваницька (про С. О. Єфремова) (Ivanys'ts'ka 2018, 19–49; Ivanys'ts'ka 2019, 110–134) та інші дослідники. 27 грудня 2021 р. у газеті «Історична правда» опубліковано статтю О. В. Юркової «“Троїстий ювілей” академіка Дмитра Багалія», в якій було наведено цікаві деталі про ювілейні заходи 1927 р. (Yurkova 2021). Однак жоден з дослідників окремо детально не вивчав інші ювілеї Д. І. Багалія і не порівнював їх між собою. Зіставленню прижиттєвих ювілеїв видатного історика 1905, 1910, 1927 рр. присвячено наше дослідження.

На прикладі одного з добрих знайомих Д. І. Багалія С. О. Єфремова С. Г. Іваницька оцінювала ювілейні заходи як певний підсумок «професійних, творчих, особових здобутків», публічну репрезентацію його досягнень (Ivanys'ts'ka 2019, 111). За її оцінкою ювілеї українських вчених мали «піднести значущість “героя” свята в соціокультурному просторі “українства”, проголосити (у разі необхідності) його новий соціальний статус, сприяти адаптації в цьому статусі» (Ivanys'ts'ka 2019, 113). Усі ці твердження можуть стосуватися і ювілеїв Д. І. Багалія. Українець за походженням, учень лідера Київської старої громади В. Б. Антоновича успішно зробив кар'єру, пройшов шлях від соціальних низів до високих посад у Російській імперії: професор та ректор Харківського університету, член Державної Ради, Харківський міський голова. Пізніше Д. І. Багалій вміло впишеться у реалії післяреволюційного суспільства, стане одним з символів радянської українізації 1920-х — початку 1930-х рр. Не випадково представники різних соціальних груп та політичних сил завжди публічно вітали ювіляра.

Комеморація, пов'язана з іменем Д. І. Багалія, розпочалася ще за життя науковця і була найбільш активною саме в ювілейні роки. Невідповідність дат святкування пов'язана зі зміною ювілейних практик. За часів Російської імперії було прийнято святкувати річницю початку науково-педагогічної діяльності. Як відомо, у 1880 р. Д. І. Багалій закінчив історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира і був залишений «для підготовки до професорського звання» (до підготовки та захисту магістерської дисертації), що й стало точкою відліку для святкування ювілеїв.

У радянський час ювілеї здебільшого стосувалися дати народження. Відомо, що вчений народився 26 жовтня (7 листопада за новим стилем) 1857 р.

На честь двадцятип'ятиріччя науково-педагогічної діяльності Д. І. Багалія 8 жовтня 1905 р. відбулося урочисте засідання Історико-філологічного товариства, яке діяло при Харківському університеті. На засіданні були присутні члени товариства та його педагогічного відділу, представники різних установ, професори історико-філологічного та інших факультетів Харківського університету, студенти. Привітання від університету озвучив ректор Л. В. Рейнгард, який підкреслив значущість педагогічної, наукової, громадської діяльності ювіляра. Серед його наукової спадщини професор Л. В. Рейнгард особливо відзначив праці з історії Харківського університету. Професор М. Ф. Сумцов зачитав вітальний адрес від Історико-філологічного товариства та його педагогічного відділу, а професор В. П. Бузескул — від історико-філологічного факультету: «Виповнилося 25 років Вашої невтомної, плідної вченої та викладацької діяльності, і ми, найближчі свідки, Ваші товариші по факультету користуємося цим випадком, щоб висловити почуття глибокої до Вас поваги» (Professor 1906, 13–16).

У наступному 1906 р. вийшов ювілейний збірник. В усіх статтях ученого згадано як талановитого історика, відданого своїй справі, рідному університету та країні. Наприклад, у статті Д. П. Міллера та В. І. Савви наведено головні факти з життя вченого, зокрема схарактеризовано його громадську, наукову та педагогічну роботу, внесок у розвиток вітчизняної науки (Professor 1906, 5–9). Вітальний адрес від університетських колег завершується такими побажаннями: «Безсумнівно, ми висловимо спільну думку, побажавши шановному ювіляру зберегти ще на кілька років енергію і сили для продовження його корисної вченої, професорської, громадської діяльності» (Professor 1906, 13). До згаданого збірника ввійшла лише частина надісланих Д. І. Багалію привітань. Частина неопублікованих листів зберігається в Центральному державному історичному архіві у м. Київ (Tsentral'nyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv u m. Kyiv

2020, 18–22, 61–64, 76, 80) та в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Instytut rukopysu, 80, 11–13). Наприклад, до ювілейного збірника 1906 р. не увійшли привітання від представників Лебединської жіночої гімназії І. Л. Щербакова та П. П. Веретенікова (Tsentral'nyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv u m. Kyiv 2020, 18), Історико-філологічного товариства при Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородка (Tsentral'nyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv u m. Kyiv 2020, 24), Харківського товариства грамотності. Керівництво Харківського товариства грамотності у своєму листі висловило особливу подяку за активну участь ученого в діяльності товариства, особливо у видавничому комітеті (Tsentral'nyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv u m. Kyiv 2020, 61). Композитор і журналіст В. І. Сокальський, син покійного професора І. П. Сокальського, у своєму листі зазначив, що хотів особисто привітати Д. І. Багалія, але повинен в цей час бути на засіданні Судової палати (Tsentral'nyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv u m. Kyiv 2020, 63).

10 жовтня 1910 р. під головуванням професора М. Ф. Сумцова на розширеному засіданні Історико-філологічного товариства при Харківському університеті знову вітали Д. І. Багалія. На ньому виступили міський голова Харкова О. К. Погорілко, голова правління Харківської громадської бібліотеки професор О. М. Анциферов та інші. Було надіслано багато вітань у формі телеграм, зокрема від Софійського, Белградського, Казанського університетів, Наукового товариства імені Шевченка у Львові за підписом М. С. Грушевського та ін.

Святкування тридцятої річниці науково-педагогічної діяльності Д. І. Багалія ознаменувалося публікацією нового ювілейного збірника. У статтях збірника 1912 р. наводилася нова і повторювалася стара інформація про праці вченого та його педагогічну, науково-організаційну, громадську діяльність (Professor 1912, 14–15). До збірки не увійшли привітання від деяких окремих осіб та шкіл. Цікаво, що адрес Харківської міської школи малюнку і живопису серед інших підписав колега по Харківському університету професор М. Ф. Сумцов

(Instytut rukopysu, 80, 14). Збереглися окремі привітання від ініціатора створення у 1909 р. першої станції швидкої допомоги у Харкові, професора І. М. Оболенського та інших відомих учених та громадських діячів (Tsentral'nyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv u m. Kyiv 2020, 80, 72, 106, 70).

Під час революційних подій 1917–1920 рр. громадськості та самому Д. І. Багалію було не до організації ювілейних урочистостей. Окремі колективні й (частіше) особисті привітання надходили приватно. Зокрема, зберігся вітальний адрес Київської картинної галерії Д. І. Багалію в зв'язку з 40-річчям його наукової та громадської діяльності (Instytut rukopysu, 80, 15).

У радянський час найбільш пишно святкували ювілей Д. І. Багалія у 1927 р. Для цього було створено два організаційні комітети. У Києві в листопаді 1926 р. сформовано Ювілейний комітет Всеукраїнської АН із вшанування 70-річчя академіка Д. І. Багалія на чолі із президентом ВУАН В. І. Липським. Членами цього комітету були академіки С. О. Єфремов і А. Ю. Кримський; директор типографії М. З. Левченко. У Харкові створено інший ювілейний комітет для організації торжеств у столиці УСРР. До його складу входили академік С. Ю. Семковський, професор М. І. Яворський та секретар Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури О. Г. Водолаженко (Jubilej 1927).

Перші урочисті заходи провели в Києві. 17 грудня 1927 р. у конференц-залі Музею революції відбулося урочисте засідання ВУАН, на якому були присутні академіки та інші співробітники Академії, а також представники різних партійних, наукових та громадських організацій. Першим привітання виголосив президент Всеукраїнської Академії наук академік В. І. Липський, а потім секретар ВУАН А. Ю. Кримський, який передав Дмитру Івановичу «ювілейний збірник». Ювіляр пообіцяв «ще з більшою енергією працювати на користь української культури» (Sviatkuvannia 1927). Виступаючи від імені ВУАН, академіки В. І. Липський та А. Ю. Кримський, від Укрголовнауки — проф. С. Ю. Семковський у своїх промовах в основному зосередилися на наукових досягненнях ювіляра. Представник від Київського окрвиконкому (тов. Волковой) вручив Д. І. Багалієві грамоту від робітників та селян Київщини (Yuvilej 1927b).

У Києві у приміщенні Всенародної бібліотеки ВУАН в ці дні була влаштована виставка з 500 книг, з яких 345 примірників становили праці Д. І. Багалія, а решта — праці інших авторів, присвячені життю і творчості академіка (Yuvilej 1927a).

Більшість відомих науковців відгукнулася на заклик Ювілейного комітету надіслати статтю до запланованого збірника. Переважно статті в цьому збірнику так чи так були пов'язані з українознавчою тематикою, а серед найвідоміших авторів — президент ВУАН В. І. Липський, віце-президент ВУАН С. О. Єфремов і, звичайно, незмінний секретар ВУАН А. Ю. Кримський, академік А. М. Лобода та ще багато інших. Але й були розвідки з інших наукових галузей, наприклад, академіка Л. В. Писаржевського з хімії, професора О. В. Палладіна з біології.

Професор С. П. Дуброва, згадаючи роки спільної з істориком праці в архівних установах Харкова, закінчив свою промову такими словами подяки та величезної поваги: «Впливові на мене серця й розуму Дмитра Йвановича я завдячую своє сучасне життєве становище» (Yuvilejnyj zbirnyk 1927, 191). Закінчується стаття пафосними словами: «Хай-же буде славне ім'я Дмитра Йвановича. Шануймо його на віки віків. Нехай буде здоровий на довгу користь українському народові; він ніколи не забуде свого великого історика» (Yuvilejnyj zbirnyk 1927, 191).

Утім, один з небагатьох учених, який відмовився на початку 1927 р. надіслати до Києва свою статтю, був перший президент УАН, академік В. І. Вернадський, знайомий з ювіляром ще з дореволюційного часу у зв'язку зі спільною роботою в Державній Раді. Свою відмову В. І. Вернадський в особистому листі до А. Ю. Кримського аргументував тим, що на початку 1920-х рр. Д. І. Багалій активно підтримував ліквідацію університетів у радянській Україні: «Але старий гріховодник грішний — і достатньо сильно у руйнуванні вищої освіти на Україні. Господи Боже мій, що він говорить і що він пише, як він відверто спалює те, чому так палко та відкрито недавно поклонявся! Я цілком розумію, що в складній обстановці Академії цей збірник може бути потрібним — але Д. І. вийшов у своїй апології руйнування вищої школи та у своїй побудові (пропаганді цього) наукової роботи методами, які до науки ніякого відношення не мають, але життєво насущними із середовища чисто академічної роботи» (цит. за: Stojko 1988, 110–111).

В. О. Барвінський у статті «Дмитро Йванович Багалій, як історик Слобідської України» відзначив важливий внесок історика у дослідження минулого краю. В. О. Барвінський, як і його попередники, які публікували власні статті, присвячені двадцять п'ятій та тридцятій річниці історика, особливу увагу звертав на громадську діяльність Д. І. Багалія, який, як відомо, був міським головою Харкова, а також очолював місцеву «Просвіту». Водночас більша частина статті присвячена саме науковій діяльності історика, напрямам його досліджень тощо. Закінчується стаття словами подяки: «Українська історична наука завсіди буде згадувати з подякою велику заслугу Дм. Йв. у справі дослідження минулого однієї з частин Української землі — Слобідської України» (Yuvilejnyj zbirnyk 1927, 192). Стаття містить чимало важливої наукової інформації, однак, як і інші праці, які були присвячені ювілею вченого, має відповідну структуру й побудову речень; схожий на інші статті зміст (повторюються теми, оцінки).

Ювілейний комітет також висловив подяку вченому за його багаторічну плідну роботу в різних освітніх та наукових установах та за його внесок у розвиток історичної науки: «Українська Академія наук, як установа чисто наукова, шанує акад. Дмитра Івановича Багалія виключно як видатного вченого, навіки заслуженого історика України, свого достойного першого академіка» (Yuvilej 1927b). Водночас Ювілейний комітет в особі секретаря комітету М. З. Левченка акцентував увагу на його громадській діяльності та закінчив вітальне слово так: «Нехай же довго-довго ще живе наш дорогий юбілянт! Нехай довго-довго ще працює на користь українському народу, на славу українській науці і Українській Академії наук!» (Sviatkuvannia 1927).

Серед привітань вирізняються персональні вітання від людей, з якими історик дружив з молодості. Наприклад, представники родини його наукового керівника В. Б. Антоновича написали в телеграмі: «Родина Антоновичів щиро вітає вельмишановного та дорогого Дмитра Івановича з славним його юбілеєм і бажає йому ще довгі літа жити» (Yuvilejnyj zbirnyk 1927, 199). Показово, що у 1890 р. Д. І. Багалій у вітальному листі в зв'язку з його 25-річним юбілеєм

наукової діяльності назвав свого вчителя В. Б. Антоновича «одним з найвидатніших діячів науки у різних її галузях», «громадським діячем, що стояв у центрі думок кількох українських поколінь» (Materialy, с. 5). Через 37 років подібні оцінки будуть превалювати в ювілейних листах на адресу самого Д. І. Багалія.

Учений все життя дружив з М. Л. Кропивницьким та акторами його трупи. Тому оцінка ролі вченого у розвитку театральної справи від відомої акторки М. К. Заньковецької не стала випадковою: «Пам'ятаючи Ваше завжди уважне ставлення до нашого театру і правдиве розуміння його значіння, щиро бажаю Вам, Дмитре Івановичу, і надалі невтомної енергії» (Yuvilejnyj zbirnyk 1927, 199).

Очікувано найбільшу кількість ювілейних статей надрукували колеги Д. І. Багалія по Харківському інституту народної освіти (колишньому університету) та Всеукраїнській Академії наук. Утім, ми не вважаємо надто компліментарними статті, які були написані його учнями (М. В. Горбань (Yuvilejnyj zbirnyk 1927, 165–178), А. П. Ковалівський (Yuvilejnyj zbirnyk 1927, 140–148), Н. Ю. Мірза-Авак'янц (Mirza-Avak'iants 1927, 135–138); співробітниками очолюваних ним установ (В. О. Барвінський (Barvins'kuj 1927, 3–4; Barvins'kuj 1932, 116–119), О. П. Оглоблин (Ohloblin 1932, 167–170; Ohloblin 1988, 96–105), І. М. Ткаченко (Tkachenko 1927, 281–284). Одна з перших його аспіранток радянського періоду Н. Ю. Мірза-Авак'янц в ювілейній статті наголошувала на важливості педагогічної та науково-організаційної діяльності Д. І. Багалія для розвитку української освіти та культури, називаючи його досвідченим, «надзвичайно уважним та доброзичливим керівником» Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури (Mirza-Avak'iants 1927, 138).

Аспіранти і наукові співробітники Харківської кафедри історії української культури, надрукували спеціальний кафедральний збірник, присвячений цій річниці. У передмові до цього збірника є такі слова: «У знаменний для Вас день, на 50-річчя Вашої невтомної наукової діяльності, кафедра вітає Вас — свого організатора й керівника, дякує Вам за Вашу працю та сподівається, що ще довгі

й довгі роки під Вашим провідом члени катедри працюватимуть на користь української науки, що Ваші нові праці впишуть нові видатні сторінки в українській історіографії» (Vitannia 1927, 1). У збірнику представлені автори, які тривалий час працювали разом з істориком. Зокрема В. П. Бузескул у своїх спогадах згадав і Дмитра Івановича. І хоча ця праця не була завершена словами подяки та привітаннями, все ж її публікація у збірнику є яскравим способом кошмеморації (Vitannia 1927, 3).

Своєю чергою в «Автобіографії» 1927 р. Д. І. Багалій назвав кафедру своєю «найулюбленішою, дорогою дитиною» (Bahaliĭ 1927a, 140). Ці слова керівника Харківської науково-дослідної катедри історії української культури не є перебільшенням. Наукові та особисті контакти між колишніми співробітниками катедри ніколи не переривалися. На кафедрі була створена тепла, товариська атмосфера. Аспірантка Д. І. Багалія Н. В. Суровцева у спогадах присвятила кілька сторінок кафедрі: «Це був невеликий колектив в основному людей середнього віку, кілька молодих, я — чи не наймолодша. Люди ці були здібні, добірні щодо праці. Вони давно, пильно і під майстерним керівництвом Багалія працювали над історією України... мої колеги переважно працювали по наукових установах, весь час оберталися в колі наукових історичних інтересів та діячів, писали, друкували на ці теми... Багалій... жив своєю кафедрою, своїми учнями... З лона катедри вийшла історична наука тридцятих років» (Surovtsova 1990, 545–546).

У статті І. М. Ткаченка «Історико-літературні студії акад. Д. І. Багалія» високо оцінено наукові праці професора з історії української літератури (Tkachenko 1927, 282).

Окремим видом кошмеморативних практик стали привітання, які надходили в ювілейні роки на ім'я Д. І. Багалія від університетів і наукових товариств з різних міст як Російської імперії, пізніше Радянського Союзу (Петербурга (Ленінграда), Москви, Києва, Казані та ін.), так і з-за кордону (Фінляндія, Польща, Німеччина, Франція та ін.) на адресу ювілейних комітетів, установ, у яких працював учений.

За підрахунками газети «Харьковский пролетарий» ювіляр отримав 900 вітань з усього СРСР та з-за кордону: Краківської,

Софіївської, Мюнхенської академії наук, провідних університетів світу, зокрема Кембриджського, Страсбурзького, Берлінського та Сорбонни, Французького інституту слов'янознавства тощо (Jubilej 1927). Д. І. Багалій отримав з-за кордону, окрім колективних, особисті вітання. Берлінський історик, професор Отто Геч в особистому привітанні характеризував Д. І. Багалія як «великого дослідника російської й української історії» і висловив «найсердечніші побажання щастя» (Yuvilejnyj zbirnyk 1927, 185). Це вчергове підкреслювало наукові зв'язки історика з західноєвропейськими вченими та інституціями.

Повністю чи фрагментами ці вітання на ім'я Д. І. Багалія зачитували у своїх промовах керівники установ, члени ювілейних комітетів, сам ювіляр. У газетних та журнальних публікаціях, ювілейних збірниках 1927 та 1929 рр. їх публікували по-різному: перелік установ, які надіслали вітання Д. І. Багалієві; фрагменти привітань у промовах присутніх на урочистих засіданнях; повні тексти від найбільш значущих адресантів.

Важливим для подальшої комеморації вченого стали рішення уряду Української СРР від 26 листопада 1927 р. про видання зібрання творів академіка, перейменування кафедри історії української культури на честь ученого, виділення приміщення для бібліотеки, яку Дмитро Іванович подарував кафедрі, встановлення щомісячної іменної пенсії в розмірі 1 000 крб (Pro iuvilej 1927, 183).

Визнавали науковий авторитет ученого й науковці, які належали до табору головного опонента Дмитра Івановича — М. С. Грушевського. Наприклад, розвідка 1927 р. О. Ю. Гермайзе також рясніє високими оцінками результатів наукової творчості та організаційної діяльності Д. І. Багалія: «Як учений і професор, він був одним з найкращих професорів..., без широкої слави..., але з солідним іменем людини, що свідомо йде студіювати незнану історію окремих країв» (Yuvilej 1927b).

До збірок 1927 та 1929 рр. не ввійшли вітальні тексти від центральних і місцевих наукових та освітніх установ: Всеукраїнської наукової асоціації сходознавства (Instytut rukopysu, 80,

26–27), Волинської, Київської секцій наукових робітників, Волинського та Ніжинського інститутів народної освіти (Instytut rukopysu, 80, 16–17, 18–20), листи від деяких підрозділів ВУАН: відділів антропології та передісторії Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка, комісії для вивчення візантійського письменства (Instytut rukopysu, 80, 21–25).

У статті емігранта С. П. Наріжного, яка вийшла лише 1930 р. в «Літературно-науковому віснику», наголошено на перенасиченості в ювілейних матеріалах 1927–1929 рр. похвал щодо більшовиків. Назвавши це «плазуванням перед радянськими панамі» (Narizhnyj S. Do iuvileiu, 705) С. П. Наріжний звернув увагу, що «тільки українські академіки до свого українського колеги звертаються по... російському» (Narizhnyj S. Do iuvileiu, 702).

У 1932 р. після смерті Д. І. Багалія некрологи та поминальні статті про вченого були опубліковані лише в деяких радянських газетах та журналах («Декада», «Известия» [ЦВК СРСР], «Україна» тощо). Наприклад, у журналі «Декада» дорікнули вченому, що він до революційних подій 1917 р. перебував у «таборі ліберальної буржуазії» (Radians'kyj 1927, 18). Водночас автор статті наголошував, що Д. І. Багалій у 1920-х рр. «приходить широ й творчо слугувати творенню нового радянського... суспільства» (Radians'kyj 1927, 18). На початку некрологу в московській газеті «Известия» небіжчик звично був покритикований за належність свого часу до «ліберальної буржуазії», але наприкінці статті все ж містилися слова скорботи у зв'язку «з втратою визначного радянського вченого, великого громадського діяча, який віддав останній етап свого життя на службу радянській владі» (Akademik Bagalej 1932).

Серед інших некрологи надрукували й співробітники науково-дослідних установ, які в цей час очолював Д. І. Багалій: В. О. Барвінський та О. П. Оглоблін. У некролозі, котрий написав В. О. Барвінський, названо досягнення Д. І. Багалія в науковій та громадській роботі: «Д. І. відіграв видатну роль в історії Центрального історичного архіву. Тільки завдяки йому матеріали цього архіву були описані і стали приступні для наукових студій. Завдяки Д. І. Архів дістав те приміщення, в якому перебуває і досі.

Д. І. Багалій не раз порушував клопотання про перетворенням архіву на Центральний навзірець Київського» (Barvins'kuj 1932, 117). Однак В. О. Барвінський змушений згадати про позицію історика під час революційних подій 1917 р., пригадати йому перебування у «буржуазному таборі» і, звісно, похвалити Жовтневу революцію, яка «відкрила безмежні перспективи для роботи на науковому та громадському полі» (Barvins'kuj 1932, 117).

У статті О. П. Оглоблина, надрукованій 1932 р. в журналі «Україна», містилися подібні оцінки (Ohloblin 1932, 167–170). Однак пізніше, під час еміграції О. П. Оглоблина в США, у статті «Пам'яті Дмитра Багалія» (1957 р.) ці заполітизовані оцінки громадської та наукової діяльності історика замінюються суто позитивними конотаціями. Хоча деякі риси Д. І. Багалія мемуаристу не подобались: «Пригадую й сам я, скільки разів ремствував на Дмитра Івановича за його надмірну повільність і дипломатію» (Ohloblin 1988, 97). Також автор підкреслював бажання академіка уникати конфліктів з іншими: «Він нікого не хотів образити, ні Грушевського, який його терпіти не міг і якого він також дуже не любив, ні Яворського, який робив йому різні капості й турботи» (Ohloblin 1988, 99). О. П. Оглоблин у 1957 р. немовби протиставляє вченого радянській владі: «Чи потрібна була Багалієві советська влада? Безперечно, ні. Але Багалій був потрібний советській владі особливо в 1920-х роках. Потрібний був насамперед, як визначне українське наукове й громадське ім'я, до того ще не пов'язане безпосередньо з українською політикою, як дореволюційною так і часів національно-державного відродження. Потрібний був далі, як видатний учений і організатор наукового та академічного життя» (Ohloblin 1988, 103).

Комеморація відіграє важливу роль у формуванні колективної пам'яті, виступаючи передусім (на думку С. Г. Іваницької) однією з форм збереження та водночас формування національної ідентичності (Ivanys'ka 2019). На наше переконання, завдання й результати комеморативних практик як сукупності публічних колективних дій щодо збереження пам'яті відносно певних подій чи осіб є набагато більші. Різноманітні ритуали формуються, потім відтворюються, стаючи значущими для суспільства в цілому чи для окремої групи,

символом пам'яті про минуле нації, держави, політичної сили, наукового чи мистецького співтовариства. Університети, окрім передачі студентам нових знань, формування в нових покоління цінностей, розвитку різних галузей науки, завжди використовували практики вшанування пам'яті не лише для зміцнення уявлень про минуле, зокрема передачі та збереження пам'яті про своїх визначних представників іншим членам університетської корпорації та суспільства загалом. Тому ритуали вшанування (а отже, і увічнення в колективній пам'яті) окремих осіб і подій мали свою специфіку. Наприклад, створення «місць пам'яті» професури пов'язано з університетським ландшафтом (університетська церква, де до приходу більшовицької влади (грудень 1919 р.) найчастіше відспівували небіжчика у присутності колег і студентів); пам'ятники найбільш видатним особам; меморіальні дошки на стінах університету; зараз іменні аудиторії (ауд. 5-61 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна названа на честь Дмитра Івановича).

Аналізуючи ювілеї Д. І. Багалія, можна побачити характерні риси вшанування пам'яті певного науковця, які були наприкінці XIX — у першій третині XX ст. Дмитро Іванович був видатною постаттю не лише для Харківського університету, але й для усєї вітчизняної освіти та науки. Його ювілеї відзначені публікацією відповідних наукових статей та збірників, а також проведенням урочистих засідань. Найкращою формою збереження пам'яті про Д. І. Багалія стало саме створення ювілейних збірників та окремих статей. При цьому спостерігається збільшення кількості таких текстів від ювілею до ювілею.

Список джерел та літератури / References

- Akademik Bagalej: [Nekrolog]. *Izvestija Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta SSSR i Vserosijskogo Central'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta sovetov Rabochih. Krestijanskikh i Krasnoarmejskikh Deputatov*. 1932. 13 fevralia. (In Russian)
- Академик Багалей: [Некролог]. *Известия Центрального Исполнительного Комитета СССР и Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета советов Рабочих. Крестьянских и Красноармейских Депутатов*. 1932. 13 февраля.

Bahaliy, D. I. *Avtobiohrafia: p'iatdesiat lit na storozhi ukr. nauky ta kul'tury*. Kyiv, 1927. (In Ukrainian)

Багалій, Д. І. *Автобіографія: п'ятдесят літ на сторожі укр. науки та культури*. Київ, 1927.

Bahaliy, D. I. Akad. M. S. Hrushevs'kyj i joho mistse v ukrains'kij istoriohrafii: Istorychno-krytychnyj narys. *Chervonyj shliakh*, no.1, 1927, s. 160-217. (In Ukrainian)

Багалій, Д. І. Акад. М. С. Грушевський і його місце в українській історіографії: Історично-критичний нарис. *Червоний шлях*, № 1, 1927, с. 160-217.

Bahaliy, D. I. *Vybrani pratsi: u 6 t.* Т. 1-5. Kharkiv, 1999–2007. (In Ukrainian)

Багалій, Д. І. *Вибрані праці: у 6 т.* Т. 1-5. Харків, 1999–2007.

Barvins'kyj, V. O. Akademik D. I. Bahaliy. *Visti. Dodatok: Kul'tura i pobut*, no. 43, 1927, s. 3-4. (In Ukrainian)

Барвінський, В. О. Академік Д. І. Багалій. *Вісті. Додаток: Культура і побут*, № 43, 1927, с. 3-4.

Barvins'kyj, V. O. Dmytro Ivanovych Bahaliy (1857–1932) [Nekroloh]. *Arkhiv Radians'koi Ukrainy*, no. 1-2, 1932, s. 116-119. (In Ukrainian)

Барвінський, В. О. Дмитро Іванович Багалій (1857–1932) [Некролог]. *Архів Радянської України*, № 1-2, 1932, с. 116-119.

Bohdashyna, O. M. D. I. Bahaliy u suchasnij ukrains'kij istoriohrafii. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Istoriia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosof's'ki nauky [V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin 'History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences']*, no. 25, 2017, s. 98-107. (In Ukrainian)

Богдашина, О. М. Д. І. Багалій у сучасній українській історіографії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*, вип. 25, 2017, с. 98-107.

Bohdashyna, O. M. Slobids'kyj litopysets' istorii Ukrainy D. I. Bahaliy. *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*, no. 1, 2008, s. 88-112. (In Ukrainian)

Богдашина, О. М. Слобідський літописець історії України Д. І. Багалій. *Український історичний журнал*, № 1, 2008, с. 88-112.

Buriak, L. I. Obraz V. B. Antonovycha u konteksti komemoratyvnykh praktyk XX stolittia. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Seriya: Istorychni nauky [Scientific notes of Volodymyr Vinnichenko Kirovohrad State Pedagogical University: Historical Sciences]*, vyp. 18, 2013, s. 130-139. (In Ukrainian)

Буряк, Л. І. Образ В. Б. Антоновича у контексті комеморативних практик ХХ століття. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Історичні науки*, вип. 18, 2013, с. 130-139.

Chotyry rozpovidi pro Dmytra Bahaliia. Uporiad., prednie slovo O. Bahaliij. Kharkiv, 2007. (In Ukrainian)

Чотири розповіді про Дмитра Багалія. Упоряд., передне слово О. Багалій. Харків, 2007.

Ivanyts'ka, S. H. Rol' Serhiiia Yefremova v tvorenni komemoratyvnykh praktyk ukrains'koi spil'noty (na materialakh ushanuvannia pam'iaty Borysa Hrinchenka): 1910–1913 roky. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini [Historiographic Research in Ukraine]*, вип. 29, 2018, с. 19-49. (In Ukrainian)

Іваницька, С. Г. Роль Сергія Єфремова в творенні комеморативних практик української спільноти (на матеріалах ушанування пам'яті Бориса Грінченка): 1910–1913 роки. *Історіографічні дослідження в Україні*, вип. 29, 2018, с. 19-49.

Ivanyts'ka, S. H. Yuvilei iak forma komemoratyvnykh praktyk u seredovyschi ukrains'koi liberal'no-demokratychnoi elity na pochatku ХХ st.: vnesok Serhiiia Yefremova. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini [Historiographic Research in Ukraine]*, вип. 30, 2019, с. 110-134. (In Ukrainian)

Іваницька, С. Г. Ювілеї як форма комеморативних практик у середовищі української ліберально-демократичної еліти на початку ХХ ст.: внесок Сергія Єфремова. *Історіографічні дослідження в Україні*, вип. 30, 2019, с. 110-134.

Institut rukopysu Natsional'noi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernads'koho. (In Ukrainian)
Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Jubilej akademika D. I. Bagaleja. Chestvovanie akademika D. I. Bagaleja. *Har'kovskij proletarij*. Har'kov, 1927, 10 dekabria. (In Russian)

Юбилей академика Д. И. Багалая. Чествование академика Д. И. Багалая. *Харьковский пролетарий*. Харьков, 1927, 10 декабря.

Materialy dlia biohrafii V. B. Antonovycha. Z pryvodu dvadtsiatoi richnytsi z dnia joho smerti. Za red. D. I. Bahaliia. Kyiv, 1929. (In Ukrainian)

Матеріали для біографії В. Б. Антоновича. З приводу двадцятої річниці з дня його смерті. За ред. Д. І. Багалія. Київ, 1929.

Mirza-Avak'iants, N. Yu. Do 70-richchia akademika D. I. Bahaliia. *Shliakh osvity*, no. 11, 1927, с. 135-138. (In Ukrainian)

Мірза-Авак'янц, Н. Ю. До 70-річчя академіка Д. І. Багалія. *Шлях освіти*, № 11, 1927, с. 135-138.

Narizhnyj, S. Do iuvileiu akad. Dm. Bahaliia. *Literaturno-naukovyj vistnyk*. Kn.VII–VIII. L'viv, 1930, с. 701-706. (In Ukrainian)

Наріжний, С. До ювілею акад. Дм. Багалія. *Літературно-науковий вістник*. Кн.VII–VIII. Львів, 1930, с. 701-706.

Posohov, S. I. Universitetskaya yubilejnaya kul'tura na Vostoke Evropy. *Res Historica*, no. 11, 2015, s. 171-189. (In Russian)

Посохов, С. И. Университетская юбилейная культура на Востоке Европы. *Res Historica*, № 11, 2015, с. 171-189.

Pro iuvilej akad. Bahaliia: [Postanova Prezydii Ukrnavyky vid 26 lystop. 1927 r.]. *Chervonyj shliakh*, no. 12, 1927, s. 183. (In Ukrainian)

Про ювілей акад. Багалія: [Постанова Президії Укрнауки від 26 листоп. 1927 р.]. *Червоний шлях*, № 12, 1927, с. 183.

Professor Dmitriy Ivanovich Bagalej. Dvadcatipjatiletnej godovshhine ego nauchno-pedagogicheskoy dejatel'nosti. Har'kov, 1906. (In Russian)

Профессор Дмитрий Иванович Багалей. Двадцатипятилетней годовщине его научно-педагогической деятельности. Харьков, 1906.

Professor Dmitriy Ivanovich Bagalej. Tridcatiletnej godovshhine ego nauchno-pedagogicheskoy dejatel'nosti. Har'kov: Pechatnoe delo, 1912. (In Russian)

Профессор Дмитрий Иванович Багалей. Тридцатилетней годовщине его научно-педагогической деятельности. Харьков, 1912.

Radians'kyj vchenyj akademik D. I. Bahalij: [Nekroloh]. *Dekada*, no. 4-6, 1932, s. 18. (In Ukrainian)

Радянський вчений академік Д. І. Багалій: [Некролог]. *Декада*, № 4-6, 1932, с. 18.

Ohloblin, O. P. Pam'iaty akad. D. I. Bahaliia (1857–1932). *Ukraina*, no. 1-2, 1932, s. 167-170. (In Ukrainian)

Оглоблін, О. П. Пам'яті акад. Д. І. Багалія (1857–1932). *Україна*, № 1-2, 1932, с. 167-170.

Ohloblin, O. P. Pam'iaty Dmytra Bahaliia (1857–1932–1957): (Dmytro Ivanovych Bahalij i ukrains'ka istorychna nauka). *Ukr. istoryk.* N'iu-Jork; Toronto; Miunkhen, no. 1-4, 1988, s. 96-105. (In Ukrainian)

Оглоблін, О. П. Пам'яті Дмитра Багалія (1857–1932–1957): (Дмитро Іванович Багалій і українська історична наука). *Укр. історик.* Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, № 1-4, 1988, с. 96-105.

Sviatkuvannia iuvileiu akademika D. I. Bahaliia. *Visti*, 1927, 11 grudnia. (In Ukrainian)

Святкування ювілею академіка Д. І. Багалія. *Вісті*, 1927, 11 грудня.

Stojko, S. M., Sytnyk, K. M. *V. I. Vernadskyj: Zhyzn' y deiatel'nost' na Ukraïne.* Kyiv, 1988. (In Ukrainian)

Стойко, С. М., Сытник, К. М. *В. И. Вернадский: Жизнь и деятельность на Украине.* Київ, 1988.

Surovtsova, N. V. Zhyttia Nadii Surovtsovoi, opysane neiu samoiu v selyschi Nyzhnij Sejmchan Mahadans'koi oblasti. *Ukraina: Nauka i kul'tura [Ukraine: Science and Culture]*, no. 224, 1990, s. 412-559 (In Ukrainian)

Суровцова, Н. В. Життя Надії Суровцової, описане нею самою в селищі Нижній Сеймчан Магаданської області. *Україна: Наука і культура*, № 24, 1990, с. 412-559.

Tkachenko, I. V. Istorychno-literaturni studii akad. D. I. Bahaliia. *Naukovi zapysky Kharkivs'koi naukovo-doslidnoi kafedry istorii ukrains'koi kul'tury*, no. 6, 1927, s. 281-284. (In Ukrainian)

Ткаченко, І. В. Історично-літературні студії акад. Д. І. Багалія. *Наукові записки Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури*, № 6, 1927, с. 281-284.

Tsentral'nyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv u m. Kyiv. (In Ukrainian)

Центральний державний історичний архів у м. Київ.

Vitannia vid kafedry istorii ukrains'koi kul'tury. *Naukovyj zbirnyk Kharkivs'koi naukovo-doslidchoi katedry istorii ukrains'koi kul'tury (NZNDK)*, 1927, no. 6, pered s. 1. (In Ukrainian)

Вітання від кафедри історії української культури. *Науковий збірник Харківської науково-дослідної кафедри історії української культури (НЗНДК)*, 1927, № 6, перед с. 1.

Vydannia Ukrains'koi Akademii nauk na iuvilej akademika D. I. Bahaliia. *Zhyttia i revoliutsiia [Life and revolution]*, no. 4, 1928, s. 163-169. (In Ukrainian)

Видання Української Академії наук на ювілей академіка Д. І. Багалія. *Життя і революція*, № 4, 1928, с. 163-169.

Yuvilej akademika Bahaliia. *Komunist. Kharkiv*, 1927, 11 hrudnia. (In Ukrainian)

Ювілей академіка Багалія. *Комуніст*. Харків, 1927, 11 грудня.

Yuvilej akademika D. I. Bahaliia. *Proletars'ka pravda*. Kyiv, 1927, 10 hrudnia. (In Ukrainian)

Ювілей академіка Д. І. Багалія. *Пролетарська правда*. Київ, 1927, 10 грудня.

Yuvilejnyj zbirnyk na poshanu akademika Dmytra Ivanovycha Bahaliia z nahody simdesiatoi richnytsi zhyttia ta p'iatdesiatykh rokovyn naukovoї liial'nosti. Kyiv, 1927. (In Ukrainian)

Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. Київ, 1927.

Yurkova, O. V. „Troistyj iuvilej” iuvilej akademika Dmytra Bahaliia na svitlyni 1927 roku. *Istorychna pravda*, 21 grudnia 2021, <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/12/27/160706>. Data perehliadu: 28 lyupnia 2023. (In Ukrainian)

Юркова, О. В. „Троїстий ювілей” академіка Дмитра Багалія на світліні 1927 року. *Історична правда*, 21 грудня 2021, <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/12/27/160706>. Дата перегляду: 28 липня 2023.

Olena Bohdashyna

Doctor of Historical Sciences, Professor
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
29 Alchevskikh Str., 61002, Kharkiv, Ukraine
Email: bohdashyna@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8505-5075>

Dmytro Prochkaruk

Master of History, PhD student
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
29 Alchevskikh Str., 61002, Kharkiv, Ukraine
Email: prockarukdmitro@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8225-2022>

**SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN
THE IMPERIAL AND EARLY SOVIET
COMMEMORATIVE PRACTICES
(THE CASE OF DMYTRO BAHALII AND HIS ANNIVERSARIES)**

The article analyzes the observance of anniversaries of the prominent Ukrainian historian, educator, academic organizer, and public figure Academician Dmytro Bahalii as a kind of 'serial case study' in the evolution of commemorative practices. The author identifies continuity and change in the celebration of the scholar's anniversaries during the imperial era (in 1905 and 1910) and in the early Soviet period (1927). It is found that all such occasions included ceremonial events (1905, 1910, 1927) and the publication of anniversary-themed articles dedicated to the renowned historian (some of them were printed in later collections, in 1906, 1912, 1927, and 1929). Bahalii's anniversaries were not publicly observed at all in 1915 and the early 1920s, which can be explained both by changes in commemorative practices and by the difficult realities of the moment — World War I and political upheavals that ended in revolutions, civil wars, and the collapse of the Russian Empire. During the imperial era, it was customary to observe anniversaries of the beginning of academic career. In Soviet times, the most important anniversaries were those of birth. The seventieth anniversary of the birth of Dmytro Bahalii in 1927 stands out for the broadest press coverage and largest number of dedicated articles and ceremonial gatherings. In addition, the 1927 anniversary was marked by the publication of the scholar's

memoir Autobiography: Fifty Years of Safeguarding Ukrainian Science and a collection of works by other researchers on subjects closely related to Bahalii's interests. The materials of the 1927 celebration were published in 1929. The pinnacle of the Soviet-era celebration of Bahalii's life and work was the decision of the government of the Ukrainian SSR from 26 November 1927 to publish his collected works, rename the Department of the History of Ukrainian Culture in his honor, allocate space for the library that Bahalii had donated to the department, and grant him a personal pension. The 1932 anniversary was not observed on a large scale for two reasons: the historian's death in February 1932 and active criticism (since 1929) of his apolitical stance. The publication in 1932 of several articles dedicated to Bahalii can be viewed as a continuation of the pre-revolutionary academic tradition.

Keywords: Dmytro Bahalii, commemorative practices, politics of memory, imperial and Soviet periods, scholar's anniversary.

Текст надійшов до редакції 21.09.2023.

The text was received by the editors 21.09.2023.

Текст затверджено до друку 11.11.2023.

The text is recommended for printing 11.11.2023.